

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
Σχολή Επιστημών της Αγωγής
Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

**«Αέναο υπόγειο ρεύμα»:
Ο εκπαιδευτικός
στην ψυχαναλυτικά διαφωτισμένη
Παιδαγωγική**

**Ευαγγελία Γαλανάκη
Προσκεκλημένη Ομιλία**

**2ο Πανελλήνιο Συνέδριο Εκπαίδευσης
στον 21ο αιώνα: Θεωρία και πράξη.
Αναζητώντας το ελκυστικό
και αποτελεσματικό σχολείο
Αθήνα, 19-21 Μαΐου 2017**

«Αέναο υπόγειο ρεύμα»

«Είναι δύσκολο να αποφασίσουμε για το εάν αυτό που μας επηρέασε περισσότερο και είχε τη μεγαλύτερη σημασία για μας ήταν το ενδιαφέρον μας για τις επιστήμες που διδασκόμασταν ή για τις προσωπικότητες των δασκάλων μας. Είναι αλήθεια, εν μέρει, ότι αυτό το δεύτερο ενδιαφέρον ήταν ένα *αέναο υπόγειο ρεύμα* για όλους μας και ότι για πολλούς από μας η οδός προς τις επιστήμες περνούσε μόνο μέσα από τους δασκάλους μας. Κάποιοι από μας σταμάτησαν στο μέσο της διαδρομής και κάποιοι λίγοι – γιατί να μην το παραδεχτούμε και αυτό; – μπλοκαρίστηκαν για τον ίδιο λόγο μια για πάντα.»

Freud (1914), *Some reflections on schoolboy psychology*

Η Ψυχανάλυση ως παιδαγωγική δράση

- Αναζητά να επιλύσει τις συγκρούσεις ανάμεσα στις ενορμήσεις και στον πολιτισμό.
- Να διευκολύνει την παραίτηση από τις ενορμήσεις = βάση του πολιτισμού, χωρίς καταστροφικά, νευρωσικά αποτελέσματα, χωρίς υπερβολική απώθηση.
- Εντάσσει τον άνθρωπο σε μια γενεαλογία, υπογραμμίζει την ιστορική και κοινωνική διάστασή του, άρα ανοίγει δρόμο για τη συλλογικότητα.

Η Ψυχανάλυση ως παιδαγωγική δράση

Όθεν οι ρήσεις του Freud:

«Η Ψυχανάλυση απλώνεται σαν πυρκαγιά στο χώρο της αγωγής.»

«Η εφαρμογή της Ψυχανάλυσης στην αγωγή είναι έργο ελπιδοφόρο.»

«Καμία εφαρμογή της Ψυχανάλυσης δεν είναι τόσο σημαντική όσο η αγωγή.»

Ψυχαναλυτική Παιδαγωγική Ψυχαναλυτικά διαφωτισμένη / ενημερωμένη Παιδαγωγική

- Αναγνώριση του ασυνειδήτου (αλλοτρίωση)
- Αναγνώριση και ήπιος έλεγχος των ενορμήσεων
- Αναγνώριση της βαθύτερης σημασίας, αλήθειας του συμπτώματος (ηδονή/απόλαυση)
- Ευελιξία στη χρήση των μηχανισμών άμυνας (απώθηση) κατά του άγχους και της οδύνης
- Μείωση του καταναγκασμού επανάληψης – τραύμα, μείωση των καθηλώσεων
- Αποφυγή της «λήθης» του εαυτού του εκπαιδευτικού («γιατί νιώθω έτσι;»)

Πηγές

Sigmund Freud, Anna Freud

Sigfried Bernfeld

Georges Mauco

Isca Saltzberger-Wittenberg, Gianna Henry, &
Elsie Orborne

Anny Cordié

Mireille Cifali

Francis Imbert

Jean-Claude Filloux

Madeleine Natanson

Octave Mannoni

Η αποξένωση από την παιδική ηλικία

«Παιδαγωγός μπορεί να είναι μόνον εκείνος που μπορεί να αισθανθεί από μέσα την παιδική ψυχική ζωή. Εμείς οι ενήλικοι δεν καταλαβαίνουμε τα παιδιά, γιατί δεν καταλαβαίνουμε τη δική μας παιδική ηλικία. Η δική μας παιδική αμνησία αποδεικνύει σε ποιο βαθμό είμαστε αποξενωμένοι από την παιδική μας ηλικία.»

Freud (1913), *Το παιδαγωγικό ενδιαφέρον*

Το απωθημένο παιδί

- Ο εκπαιδευτικός είναι άμεσα εκτεθειμένος στην παιδική και εφηβική ηλικία.
- Βρίσκεται αντιμέτωπος με δύο παιδιά: το μαθητή και το απωθημένο παιδί μέσα του.
- Πρέπει να εμποδίσει το απωθημένο παιδί να κάνει επιδρομές στην ενήλικη ζωή του.
- Οι μαθητές προβάλλουν στον δάσκαλο εξωπραγματικές ελπίδες και εξωπραγματικούς φόβους – βρεφονηπιακές προσδοκίες.
- Προκαλούν, υποδαυλίζουν, παγιδεύουν τα ανώριμα στοιχεία του δασκάλου.
- Εναλλαγές εξιδανίκευσης – υποτίμησης: προκλήσεις για το ναρκισσισμό του δασκάλου.
- Ο δάσκαλος που «δαγκώνει το δόλωμα» του μαθητή και «το παίρνει προσωπικά».

Το απωθημένο παιδί

- Το απωθημένο παιδί έχει την τάση να εκδικείται.
- Ο εκπαιδευτικός «χτυπά» το έξω από αυτόν παιδί, με θυμό, υπερβολική αυστηρότητα, συμπεριφορά διωκτική, ενώ έχει στόχο τον εαυτό του.
- Χάνει την αγάπη του μαθητή.
- Για να δικαιολογήσει τον εαυτό του, καταφεύγει στην εξιδανικευτική παιδαγωγική: «εργάζομαι για το καλό των παιδιών».
- Επιτακτική ανάγκη να διδάξει, υπερβολικός ενθουσιασμός, ανικανότητα για ανοχή των ματαιώσεων.

Πολύ κοντά και πολύ μακριά: Μια καλώς εννοούμενη ουδετερότητα

«Το έργο του παιδαγωγού απαιτεί ταυτόχρονα να είναι πολύ δεμένος με το παιδί, για να το καταλάβει και πολύ αποδεσμευμένος, για να μην αντιδρά υποκειμενικά. Να είναι δηλαδή ικανός να ταυτιστεί με το παιδί, χωρίς να αφεθεί να αιχμαλωτιστεί συναισθηματικά.»

Mauco (1969), *Ψυχανάλυση και Εκπαίδευση*

Μεταβίβαση - Αντιμεταβίβαση

- Ασυνείδητη διεργασία – και από τις δύο πλευρές
- Συναισθήματα – αγάπη (θετική) και μίσος (αρνητική) – που έχει το παιδί για τους γονείς, διακινήσεις σχετικές με την οιδιποδειακή κατάσταση
- Αναβίωση, επανάληψη εμπειριών της βρεφονηπιακής ηλικίας
- Επικαιροποίηση του παρελθόντος

Μεταβίβαση

- Ο δάσκαλος να μη συγκαλύπτει, αλλά να αναγνωρίζει τη μεταβιβαστική σχέση.
- Να αρνείται να είναι το μοναδικό αντικείμενο των πατρικών ή μητρικών μεταβιβάσεων.
- Να αντιδρά διαφορετικά από τους γονείς.
- Να εγείρει μεταβιβάσεις και σε άλλα πρόσωπα, π.χ. συνομηλίκους.
- Να προωθεί πέραν των σχέσεων ζεύγους την ομαδική ζωή και το «συλλογικό υποκείμενο».
- Οι θετικές μεταβιβάσεις να μετασχηματιστούν σε διαδικασίες ταύτισης μέσω της μετουσίωσης.

Ταύτιση

- Επιτυχάνω σημαίνει γίνομαι συμβολικά ο δάσκαλος.
- Ο δάσκαλος να είναι πρότυπο ανώτερο, αλλά προσιτό.
- Η βία, ο σαδισμός (π.χ. εξετάσεις, ανταγωνισμός) δυσχεραίνουν την ταύτιση.
- Εφηβεία: η ταύτιση διευκολύνει την αντιπαράθεση, την αποκήρυξη της καθήλωσης στις γονικές εικόνες και την ανάληψη της προσωπικής μοίρας.
- Οι μαθητές μεταμορφώνονται ανάλογα με το δάσκαλο.

Μετουσίωση

- Ανταλλάσσουμε τον αρχικό σεξουαλικό στόχο με έναν άλλον που δεν είναι πλέον σεξουαλικός, αλλά συγγενεύει με αυτόν και είναι κοινωνικά επιθυμητός.
- Η επιστημοφιλική ενόρμηση / επιθυμία του ειδέναι είναι μετουσίωση της πρωκτικής ενόρμησης (ανάγκης για κυριαρχία) και της ενόρμησης κατακυρίευσης, με τη χρησιμοποίηση, ως ενέργειας, της στοματικής ενόρμησης, της επιθυμίας του βλέπειν.

Αγάπη και Εργασία

«Το πρόβλημα του δασκάλου είναι να αναπτύξει τη διαδικασία με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορέσει να αντιστρέψει τη φράση “εργάζομαι για την αγάπη” και να βοηθήσει το παιδί να φθάσει μέχρι το στάδιο στο οποίο μαθαίνει κυρίως γιατί “αγαπά την εργασία”.»

Ekstein (1969), *Essays on psychoanalysis and education*

Εμπόδια στο έργο του παιδαγωγού

- Σαγήνη
- Ναρκισσισμός
- Εξουσία
- Άγχος

Εμπόδιο I: Σαγήνη

- Είναι κατάλοιπο των προγενετήσιων σταδίων (ναρκισσισμός, κτητικότητα) και του άλυτου οιδιποδείου (επιδειξιμανία, αποπλάνηση).
- Είναι η επιθυμία να αρέσει κανείς, να γοητεύσει, να αιχμαλωτίσει, να παγιδεύσει, να τον λατρεύουν.
- Είναι η επιθυμία να τον αποκαλούν Δάσκαλο, να έχει μαθητές, κληρονόμους, θαυμαστές.
- Η διδασκαλία γίνεται λαμπρή παράσταση, θέατρο.
- Γίνεται κάποτε αντιληπτό από τους μαθητές (όχι πάντα συνειδητά) ότι ο δάσκαλος είναι εγωκεντρικός (κτητικός) και όχι δοτικός.

Εμπόδιο Ι: Σαγήνη

- Επακόλουθο της προσπάθειας για διατήρηση της εξουσίας: «Πρέπει να αρέσω στους μαθητές μου για να ταυτιστούν μαζί μου».
- Γνωρίζει την επιθυμία του μαθητή, την οποία προσπαθεί να αιχμαλωτίσει, ώστε να γίνει ταύτιση με τη δική του επιθυμία, που είναι να αγαπηθεί.
- Η επιθυμία του διδάσκειν συγχέεται με την επιθυμία της σαγήνης.
- Η σαγήνη κρύβει βία.

Εμπόδιο II: Ναρκισσισμός

- Αδηφαγία, απληστία, αρπαγή, εκμετάλλευση
- Φθόνος
- Αδυναμία για έγνοια, επανόρθωση, ευγνωμοσύνη, ελπίδα
- Κατακράτηση συναισθήματος, γνώσης, προσφοράς
- Συσσώρευση γνώσεων, με αποστεγνωμένο συναίσθημα
- Έμφαση στην προβολή, τη διάκριση, την επιτυχία – επιδειξιμανία σχολείου
- Μη ανοχή της αντιζηλίας
- Επιτυχία μέσω της γοητείας, όχι της προσπάθειας

Εμπόδιο II: Ναρκισσισμός

- Ενθάρρυνση της εξάρτησης των παιδιών (να γίνει απαραίτητος)
- Ενίσχυση της παθητικότητας των παιδιών, υπερβολική τροφοδοσία τους
- Ενίσχυση του ανταγωνισμού (και εκφοβισμού) των παιδιών για την αποκλειστικότητα της αγάπης του
- Μεροληψία υπέρ ορισμένων παιδιών
- Ζήλεια για τα νιάτα και τα χαρίσματα των παιδιών
- Ανταγωνισμός με την οικογένεια («καλύτερος μπαμπάς», «καλύτερη μαμά»)

Εμπόδιο III: Εξουσία

- Η εκπαίδευση είναι ιεραρχικό σύστημα, σύστημα εξουσίας.
- Ο δάσκαλος είναι αρχηγός μιας αδελφικής ορδής.
- Ενσαρκώνει το ιδεώδες του εγώ της ομάδας και καλεί τους μαθητές να ταυτιστούν με αυτό.
- «Σε διατάζω να επιθυμείς να μάθεις»: παράδοξο, που εκφράζει την προσπάθεια κατακυρίευσης της επιθυμίας του μαθητή.
- Στην προσπάθεια αποφυγής της επιθυμίας κατακυρίευσης, μήπως προκύπτει μια άλλη εξουσία (υποβολή), που ζητά την υποταγή του μαθητή;

Εμπόδιο III: Εξουσία

- Αναγνώριση από το δάσκαλο της επιθυμίας του
  - να δρα «για το καλό του μαθητή»
  - να βάλει τη σφραγίδα, το αποτύπωμά του
  - να διαπερνά την επιθυμία του μαθητή και να την κυριεύει
  - να αναγνωριστεί και να αγαπηθεί – αναζήτηση του κατοπτρικού άλλου, μαθητής-καθρέπτης του ναρκισσισμού του δασκάλου.

Αν η γνώση είναι ιδιοκτησία κάποιου άλλου, του δασκάλου, η επιθυμία του μαθητή παγιδεύεται – αμφιθυμία ή αναστολή μάθησης.

Εμπόδιο IV: Άγχος

- Άγχος και μάθηση σύμφυτες έννοιες:
  - Τι περιέχουμε;
  - Μήπως είμαστε κενοί;
  - Μήπως είμαστε ανακατωμένοι;
  - Τι κάναμε σε αυτό που μας δόθηκε;
  - Το χάσαμε, το καταστρέψαμε;
  - Μήπως τα παιδιά και οι γονείς τους μάς καταλάβουν;
- Επαφή με τον πόνο των μαθητών και των οικογενειών

Εμπόδιο IV: Άγχος

- Άγχος για πιθανή απώλεια ελέγχου των ενορμήσεων (εχθρότητα, σεξουαλική έλξη)
- Φόβος απέναντι στο άγνωστο στην αρχή της σχολικής χρονιάς
- Άγχος αποχωρισμού στη λήξη της σχολικής χρονιάς
- Άγχος για την επίδοση των μαθητών, άρα για την ικανότητα του ίδιου του δασκάλου
- Άγχος για το αν θα μείνει στη μνήμη των μαθητών

Ο «αντιπαθητικός» εκπαιδευτικός, εκ των υστέρων

(Πηγή: Αφηγήσεις Ελλήνων εκπαιδευτικών)

- Σαδισμός, πρόκληση φόβου
- Ψυχική αστάθεια, μεταβολές
- Μεροληψία, αδικία
- Διογκωμένος ναρκισσισμός, επίδειξη
- Αποστασιοποίηση, ψυχρότητα, ανία, μονοτονία
- Υπερβολική ευαισθησία
- Ιδιορρυθμίες (π.χ. περίεργο χιούμορ)
- Σεξουαλική προκλητικότητα
- Κατακλυσμός από τα προσωπικά προβλήματα

Ο «συμπαθητικός» εκπαιδευτικός, ΕΚ ΤΩΝ ΥΣΤΕΡΩΝ

(Πηγή: Αφηγήσεις Ελλήνων εκπαιδευτικών)

- Αγάπη για τους μαθητές
- Μετάδοση της αγάπης του για τη γνώση
- Δημιουργικότητα
- Αυστηρότητα ΚΑΙ δικαιοσύνη
- Ασφάλεια, διαθεσιμότητα, συναισθηματική ζεστασιά
- Ηρεμία, ψυχραιμία, υπομονή, διακριτικότητα
- Ευχάριστη διάθεση, χαμόγελο
- Αυθεντικότητα, αλήθεια
- Προαγωγή της αυτονομίας των μαθητών –
ανάπτυξη προσωπικότητας

Ο εκπαιδευτικός ως Κύριος

«Έχουμε το δικαίωμα να απαιτούμε από το δάσκαλο ή τον παιδαγωγό να γνωρίζει τις εσωτερικές του συγκρούσεις και να είναι σε θέση να τις εξουσιάζει πριν αρχίσει να εργάζεται στον παιδαγωγικό τομέα. Στην αντίθετη περίπτωση, οι μαθητές του θα αποτελούν για αυτόν ένα λίγο ή πολύ ευνοϊκό υλικό για να εκτονώνει επάνω τους τις δικές του ασυνείδητες και άλυτες δυσκολίες.

Anna Freud (1935), *Ψυχανάλυση και Παιδαγωγική*

Ωριμότητα

- Η ωριμότητα είναι οιδιποδειακή: οι μερικές ενορμήσεις (στοματικές και πρωκτικές) τίθενται υπό την πρωτοκαθεδρία της γεννητικής ζώνης.
- Αναγνωρίζεται το ανικανοποίητο.
- Ελέγχει την επιθυμία του, δεν την απαρνείται.
- Διευκολύνει το μαθητή να γίνει πολιτισμικά ικανός και κοινωνικά χρήσιμος, με τη μικρότερη δυνατή απώλεια ενέργειας (νεύρωση).
- Σε ένα επάγγελμα προσωπικής ανάπτυξης (βλ. γονείς), προωθεί την προσωπική ανάπτυξη των μαθητών του, την αυτόνομη λειτουργία τους σε μια κοινωνία ισοτίμων, χωρίς καθηλώσεις-εξαρτήσεις.
- Διατηρεί το κύρος του, είναι Κύριος/Κυρία.

Ωριμότητα

Ικανός να αναγνωρίζει, να μην αρνείται, αλλά και να αντέχει:

- την κατάσταση «δεν ξέρω»
- το άγχος
- τη ματαίωση
- την αμφιθυμία
- την οδύνη
- την εχθρότητα
- την ενοχή
- το φθόνο
- το φόβο του θανάτου

που ενυπάρχουν στην εκπαιδευτική διαδικασία.

Ωριμότητα

- Ικανότητα να παραμένει ζωντανός, παρά τις επιθέσεις που διαρκώς δέχεται από πολλές πλευρές.
- Ικανότητα για γαλήνια αυστηρότητα ήπια ματαίωση που αποτελεί κίνητρο στοργή και σταθερότητα
- Ικανότητα να κρατά να περιέχει το άγχος και την οδύνη και να το επιστρέφει «μεταβολισμένο», «αποτοξινωμένο» ($\neq$ να χρησιμοποιεί το μαθητή ως περιέχον του δικού του άγχους)

Ωριμότητα

- Ικανότητα

να διατηρεί την περιέργεια
στο χείλος του χάους

να διατηρεί την αγάπη για την αλήθεια
παρά τον τρόπο του
αγνώστου

να διατηρεί την ελπίδα
μπροστά στην απόγνωση.